

Алексиско Т. Ф., м. Київ

ПРОБЛЕМА «ДІТИ І ГРОШІ»: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті на основі осмислення сучасної практики і теоретичних підходів запропоновано та розкрито основні виміри проблеми «діти і гроші», розкрито їх у контексті особливостей сімейного виховання підростаючої особистості, сучасних викликів і ролі ЗМІ як основних детермінантів існуючих реалій та пошуку шляхів оптимізації у формуванні економічної компетентності підростаючої особистості; актуалізовано проблему кишенькових грошей та особливостей їх витрачання дітьми.

Ключові слова: діти, гроші, проблема, основні виміри, детермінанти, економічне виховання, економічна освіта, економічна компетентність

Прагнення до підвищення якості життя, інтенсивний розвиток ринкових відносин у сучасному суспільстві, культивування теми грошей і товарно-грошових відносин у ЗМІ, можливості та перспективи професійної самореалізації особистості, особливості ведення домашнього господарства, розгалуження торгівельної системи і сервісних служб, формування купівельної спроможності детермінують зміст сучасного виховання у контексті нових тенденцій, викликів, можливостей та проблем, у тому числі і щодо формування початкових економічних знань дитини, її вміння співвідносити бажання і можливості. Дана проблема є важливою складовою соціально-економічного концепту виховання особистості.

Концептуальні ідеї економічного виховання закладено у працях А. Макаренка і В. Сухомлинського. А. Макаренко розглядав потреби дитини як стимули розвитку її особистості і створення благ, а не споживацтва; мету господарського виховання дитини визначав як виховання сім'янина-господаря і громадянина [5, с. 40]. У педагогічній спадщині О. Сухомлинського особлива увага (наскрізно) приділяється праці як засобу виховання дитини, бережливого ставлення до довкілля

і створення його естетики. Різні аспекти проблеми знайшли відображення у наукових дослідженнях сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Г. Авер'янової, А. Богуш, Р. Буре, Н. Гавриш, К. Данзінгера, Е. Девіса, В. Загривного, І. Задорожнюк, В. Зелінгера, І. Зубіашвілі, І. Іткина, Л. Карамушки, О. Козлової, В. Лагутіна, О. Локшиної, А. Маршала, В. Москаленко, А. Печчеї, Н. Побірченко, Р. Саттон, Б. Стейсі, А. Страуса, Р. Тейлора, О. Щедрина та ін. Увага дослідників зосереджена на формуванні економічної свідомості та вікових етапах її розвитку, практичного застосування дітьми економічних знань, економічної поведінки, соціальної адаптованості особистості в умовах ринкової економіки. Однак, попри значні напрацювання, проблема й досі залишається нерозв'язаною, а в умовах інтенсивного розвитку ринкових умов життя, економічного законодавства та ризикованих економічних ситуацій набуває все більшої актуальності й складності, що й спонукає до її комплексного осмислення у різних вимірах.

У даній статті ставимо за *мету* привернути увагу до того, що проблема «діти і гроші» містить кілька вимірів, а саме: ціннісно-орієнтаційного ставлення дитини до грошей, обумовленості особливостями виховання, участі дітей у наповненні сімейного бюджету, трудової експлуатації, уміння розпоряджатися кишеньковими коштами, прояву економічної поведінки, набуття економічної компетентності. *Завданням* – розкрити визначені виміри проблеми у контексті основних детермінантів, сучасних викликів та шляхів розв'язання, тим самим акцентувати увагу на ролі сім'ї, школи, ЗМІ та громадянського суспільства у її формуванні.

Розкриємо зміст основних вимірів заявленої проблеми:

• *Ціннісно-орієнтаційне ставлення дитини до грошей.* Наші лонгітюдні дослідження, зокрема спостереження за поведінкою в купівельних ситуаціях та цілеспрямовані опитування дітей різного віку і батьків, аналіз відповідей дозволяє зробити висновок, що для сучасних дітей і учнівської молоді гроші – це:

- ✓ атрибут незалежності і свободи;
- ✓ спосіб самоствердження у групі ровесників;
- ✓ ціль (виявляється у їх систематичному накопиченні, бажанні стати багатим (найбагатшим) або ж у накопиченні на реалізацію більш конкретної мети (напр.: купити дорогі (розрекламовані) іграшки, модні речі, велосипед, мобільний телефон, ноутбук та ін.).

✓ символ життєвого успіху (можливість мати житло, дороге авто, отримати престижну освіту (в тому числі за кордоном), достойно утримувати майбутню сім'ю, відкрити власну комерційну справу, гарно відпочивати, здійснювати благодійність).

З наведеного переліку ціннісно-орієнтаційних ставлень стає очевидним, що гроші для сучасної дитини символізують не тільки матеріальні блага, а й набувають філософського змісту, сприймаються засобом досягнення мрії у самореалізації, атрибутом власної значимості й самоповаги.

На формування ціннісного ставлення дитини до грошей впливає спосіб життя її сім'ї, зокрема купувельна спроможність, а також порівняння щодо якості власного життя та життя друзів (знайомих) з різного статку сімей. Зазвичай діти з багатих сімей викликають у дітей з бідних сімей заздрощі й обумовлену цим неприязнь. У виборі друзів діти більше орієнтовані на «рівних» собі. «Інакшість» та ставлення до неї впливає на самооцінку дитини, її соціальне самопочуття, може слугувати підставою для мобінгу чи булінгу у групі ровесників, тобто цькування й навіть фізичного знущання.

• **Обумовленість особливостями виховання.** Рівень доходів сім'ї значною мірою визначає її можливості не тільки матеріального, а й духовного життя: отримання освіти, в тому числі і додаткових освітніх послуг для дітей та самоосвіти батьків, підтримки здоров'я, задоволення потреб культурно-естетичного розвитку, відпочинку. В українському суспільстві матеріальні труднощі сім'ї є однією з основних причин:

✓ влаштування дітей в інтернатні заклади для дітей-сиріт (таких за даними Міністерства соціальної політики та офісу дитячого омбудсмена станом на вересень 2017 року було 92%). В них діти позбавлені можливості засвоєння у природний спосіб цінності різних речей і основ економічно-доцільної поведінки: в умовах патерналістської моделі забезпечення формується споживацька життєва позиція,

✓ розвитку дистантних сімей (коли один або двоє батьків від'їжджають на заробітки, здебільшого за кордон, а дитина залишається на вихованні у дідуся й бабусі, або ж інших родичів);

✓ купівлі батьківського авторитету (коли батьківська любов і турбота підмінюються дорогими подарунками та грошима).

Також зниження матеріального статку сім'ї спонукає батьків до пошуку додаткових джерел фінансових надходжень – підробітку,

розвитку власного бізнесу тощо. Додаткові трудові навантаження зменшують кількість часу, який батьки приділяють спілкуванню з дітьми, та закономірно зменшують можливості їхнього активного спілкування у сімейному середовищі. У більшості сімей виконання виховної функції відбувається у поєднанні професійних інтересів і материнських/батьківських обов'язків. Робота як виробнича діяльність (через телефонні контакти, електронну пошту, стоси документів, інший реманент, які використовуються з метою розв'язання виробничих завдань і цілей) активно проникає у сімейне середовище, надаючи йому певних ознак домашнього офісу. На означення такої ситуації навіть виник термін «тейлоризація сімейного життя» (Е. Тоффлер, 1986), яким позначають процес контролю та експлуатації приватного життя людини. Невлаштованість сімейного побуту, матеріальні труднощі сім'ї, за оцінками соціологів, стає однією з основних причин сімейних розлучень [2], що, зазвичай, ще більше обмежує матеріальну спроможність неповної сім'ї у вихованні дитини та формує у неї підвищений інтерес до гени грошей.

У сім'ях з високими матеріальними статками все частіше винаймають хатніх робітниць, нянь та гувернерів для дітей. Матеріальна безтурбогність деформує уявлення про ціннісний зміст грошей, праці і рівність прав людей, формує споживацький спосіб життя, стає підставою хизування статками і можливостями перед ровесниками.

За даними нашого тематичного спілкування з дітьми шкільного віку та їхніми батьками на тему грошей було з'ясовано: що батьки дітям найчастіше дорікають («Ми все для тебе робимо, а ти...»), жаліються («Ти не цінуєш моєї праці!»), платять (за гарні оцінки, допомогу у домашній роботі, слухняність тощо). За оцінками батьків «діти не бережуть і не цінують речей, які купують їм батьки»; «безвідповідально розпоряджаються власними кишеньковими грошима»; «не усвідомлюють цінності заробленого батьками». У виявлених батьківських висловлюваннях та моделях виховної поведінки відчувається зміщення акцентів: з батьківського обов'язку забезпечувати дитину всім необхідним для її повноцінного розвитку на бажання відчувати від дитини постійну вдячність; з пошнування дитиною не досягнутих успіхів у розвитку чи навчанні, а «грошового еквіваленту» успіху; з моральної мотивації до діяльності на користь сім'ї чи інших потребуючих на користь, з власною вигодою; з реального батьківського авторитету у дітей на

«купований». Діти у такий спосіб ще з дитинства засвоюють поняття вигоди.

- **Участь дітей у наповненні сімейного бюджету.** Даний контент найбільшою мірою був проявлений у 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст., коли посилилась соціальна стратифікація і більшість населення України опинилася за межею бідності. У процес тимчасового підроблення і наповнення сімейного бюджету добровільно (почасти без відома батьків) або ж з їхнього примусу були залучені діти: шляхом продажу газет, розкльовання оголошень, миття авто, збирання плашок, виконання різних трудових одноразових доручень, у тому числі і на стихійних базарах. У тих сім'ях, де батьки з різних причин не працювали та не отримували заробітну плату, це був єдиний внесок до сімейного бюджету. За оцінками самих дітей (за даними їх опитування), у такий спосіб власно зароблені гроші створювали у них ілюзію власної значимості й незалежності, ставали предметом самоствердження не тільки у сім'ї, а й у середовищі ровесників, а також відволікали від навчання і відвідування школи.

В останнє десятиліття грошові привнесення дітей у сімейний бюджет найчастіше визначається батьківськими амбіціями і трендами. Батьківські амбіції виявляються у ранньому залученні дітей до модельного бізнесу, конкурсів краси і талантів, інших шоу-програм, рекламування різних видів продукції. Заради участі та перемог у модних проєктах батьки навіть стають ініціаторами того, щоб їхнім діткам робили епіляцію, уколи ботоксу, закачували в губи силікон. Такі батьки готові йти і на інші жертви здоров'я дитини (швидше неусвідомлено), аби вона стала знаменитою, з часом здійснила зіркову кар'єру. Добірку подібних життєвих історій з українських сімей було представлено в телепроєкті «Один за всіх» (канал СТБ, 23.06.2013).

- **Трудова експлуатація дитини.** За даними Дитячого фонду ООН, близько 2 млн дітей щорічно використовується в секс-індустрії [7]. За даними Національної поліції на території України з початку 2017 року зафіксовано 12 випадків торгівлі неповнолітніми особами, з них 4 факти продажу новонароджених дітей (Українська правда, 11 серпня 2017). У звіті Державного департаменту США про торгівлю людьми у світі у 2016 році Україну помістили в другу групу як «країну походження, транзиту й призначення для чоловіків, жінок та дітей, які зазнають примусової праці та сексуальної експлуатації» [3]. З вітчизняної

життєвої та судової практики відомі факти про використання дітей у жебрацтві (в тому числі і викрадення дітей для таких цілей тими, хто веде бродяжницький спосіб життя; жорстоке до них ставлення за принесення низьких прибутків (Н. Ахтирська, 2011). Також Україна (як Росія і Білорусь) зарекомендували себе як найбільші виробники та розповсюджувачі дитячої порнографії. За даними Національної поліції, особливою активністю у цьому виявляють підлітки.

Названі проблеми поки що не знайшли свого практичного розв'язання, хоча шляхи оптимізації юридично визначені. Так, у XXI ст. з боку держави та неурядових організацій було посилено контроль за участю дітей у різних видах праці. Цьому сприяло і підвищення уваги міжнародних та державних інституцій, а також громадських організацій за виконанням положень Конвенції про права дитини, зокрема і положення про визнання права дитини на захист від економічної експлуатації і від виконання будь-якої роботи, яка може бути небезпечною для її здоров'я, завдавати шкоди її здоров'ю і фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку або є перешкодою для одержання нею освіти. На припинення використання дітей у найгірших формах праці Конвенцією було встановлено зобов'язання держав, які її ратифікували, щодо захисту дітей від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, від викрадень, торгівлі ними чи їх контрабанди з будь-якою метою і в будь-якій формі [4]. Ця ідея була сформульована у відповідь на існуючу практику та концептуалізована у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (2003), Законі України «Про протидію торгівлі людьми» (2011). З метою активізації діяльності у цьому напрямі 2017 рік оголошено Роком протидії торгівлі людьми в Україні. Соціальні послуги постраждалим від торгівлі людьми та насильства (дітям і дорослим) надають фахівці громадської організації Ла-Страда – Україна, зокрема і шляхом консультування на створеній ними Національній гарячій лінії для дітей.

На науково-педагогічному рівні до обґрунтування оптимальних умов розв'язання проблеми експлуатації дітей у найгірших формах праці долучилась і лабораторія соціальної педагогіки Інституту проблем виховання, зокрема участю і підготовці й захисті дисертаційного дослідження аспіранта лабораторії Л. Ковальчук на тему: «Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі людьми» (2010) та наукового

керівництва щодо розробки й упровадження виховних програм та інформаційно-просвітницьких матеріалів з питань протидії торгівлі людьми для учнів 7-11 класів «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» (І. Зверева), які схвалені МОН України та успішно використовуються у виховній роботі ЗНЗ [6].

- **Прояви економічної поведінки.** Основи економічної поведінки дитини закладаються з дошкільного віку під впливом способу життя сім'ї чи іншого її найближчого середовища, економічної поведінки батьків та інших значимих осіб, освітнього середовища, ЗМІ.

Перші орієнтири визначаються у найближчому (сімейному) середовищі – вони слугують підґрунтям формування 2 типів економічної поведінки і відповідної життєвої позиції особистості дитини: споживацької та підприємницької. Типи формуються під впливом 2 крайнощів у поведінці батьків: 1) намагання, не залежно від фінансових труднощів, купувати дитині все, «щоб не гірше, як у інших», аби не почувалась ущемленою у колі своїх ровесників (це часто спостерігається у неповних, материнських сім'ях); 2) систематичних відмовах дитині у її проханнях, акцентуванні уваги на фінансовій неспроможності сім'ї («у нас немає грошей», «ми бідні», «ми не можемо собі дозволити це купити», «у нас немає за що жити», «у нас завтра нічого буде їсти» тощо). За першої крайнощі діти не навчаються бережливості, розумінню цінності речей і батьківських зусиль, розвивається егоїзм і споживацтво. За другої крайнощі у дітей формується розуміння того, що гроші – сенс життя і тільки вони приносять радість та задоволення; також можливий розвиток як озлобленості дитини на те, «що в інших є, а у мене немає», так і формування мотивації до того, щоб «жити краще батьків», «подолати бідність», змінити умови життя на краще. У реалізації бажаного дитина може як докладати більше зусиль до навчання, виявляти різні підприємницькі ідеї, так і вчиняти дії неправового характеру, здійснювати крадіжки та ін.

Отже, на формування *споживацького типу* впливає намагання батьків обмежити можливості участі дитини у праці на користь сім'ї чи інших членів суспільства, приховувати від неї фінансові труднощі сім'ї, уникаючи розмов про сімейний бюджет, а також постійна батьківська готовність купувати дитині все, що вона просить, що широко розрекламоване, або ж є в інших дітей – навіть, якщо в тому немає ніякої потреби. Здебільшого це спостерігається у дитиноцентричних сімейних

середовищах. У формуванні *підприсмицького типу* особистості значну роль відіграють, насамперед, приклад підприсмицької діяльності батьків, відповідні здібності дитини, працелюбність, наполегливість, практичність, винахідливість, передбачливість та стимулювання актуальними потребами.

Аналіз даних опитувань дітей дозволяє зробити висновок, що відчуття ними себе багатим або бідним впливає на вибір майбутньої професії: діти з бідних сімей більшою мірою орієнтовані на таку, яка може дати великий заробіток, на організацію комерційної діяльності (навіть всупереч їхніх задатків і здібностей;) діти із заможних сімей більшою мірою орієнтовані на вибір майбутньої професії у відповідності до свого інтересу, нахилів та з урахуванням соціального престижу. Подібні переконання вони запозичують у сімейному середовищі, у настановах від батьків та інших значимих осіб.

Негативний ефект проблеми виявляється у ситуаціях, коли гроші із засобу виховання перетворюються для дитини на ціль, у досягненні якої випрацюються будь-які способи: тимчасові підробляння неприйнятними способами, вимагання їх від батьків чи інших членів родини, відбирання у менших та слабших, перепродаж речей, крадіжки, участь у діяльності кримінальних угруповань та ін. Отримані гроші під тиском на рідних чи в інший неправомірний спосіб створюють у таких дітей ілюзію власної незалежності і невразливості, руйнують уявлення про цінність заробленого власною працею, формують у них філософію прохача, залежного або ж «завойовника».

На формування економічної поведінки дитини впливають також потреби і стимули ведення режиму економії. У сімейному середовищі свідками та активними учасниками раціонального використання електроенергії, води, газу тощо за прикладом батьків стають і діти. У такий спосіб вони привчаються до економічно доцільної поведінки та набувають досвіду її дотримання і поза сімейним середовищем.

Особливості економічної поведінки підростаючої особистості на майбутнє формують також певні модні тенденції, яким слідує молодь батьки (за їх прикладом і діти), або ж бажання їм відповідати. Модні тенденції існують у виборі одягу, прикрас, оформленні домашнього інтер'єру, особливостей проведення дозвілля.

- *Уміння розпоряджатися кишеньковими грошима.* Кишенькові гроші діти отримують з різних нагод: в якості подарунку на дні

народження та інші свята, як винагороду за успіхи чи виконану роботу та заохочення до різних видів діяльності, для економічного виховання тощо. Проблема «кишенькових грошей» як засобу виховання тісно пов'язана з моральним вихованням особистості, соціокультурними настановами та особливостями міжпоколінної взаємодії (В. Зелінгер). Однак життєва практика доводить, що діти найчастіше витрачають гроші за тією ж самою моделлю, що і їхні батьки, а характер отримання грошей впливає на оволодіння дитиною етичним змістом праці.

У науковій та публіцистичній літературі точаться дискусії, предметом яких є кілька питань: «З якого віку дітям доцільно давати кишенькові гроші?», «Яку суму?», «Чи потрібно контролювати витрати дитини?», «У який спосіб це краще робити?». Причина дискусії та подвійного ставлення до проблеми криється як у батьківських сумнівах щодо впливу грошей на дитину (побоювань, що гроші її «зіпсують»), так і в морально-етичній площині батьківської поведінки: вони розуміють, що гроші та подарунки є простим і зручним способом «відкупитися» від дитини, яка потребує уваги і догляду, частково уникнути виховних обов'язків та залагодити з цього приводу почуття провини перед власними дітьми. Свій внесок у дану дискусію робить реклама, що спокушає різними благами, які можна купити, і у такий спосіб формує культ грошей. Актуалізується їх значимість і в умовах мегаполісів, де широко розвинена індустрія розваг, яка потребує значних витрат. З практики також відомо, що діти, які мають кишенькові гроші, користуються популярністю і повагою у середовищі ровесників (у дворі, шкільному класі). У літературі для батьків з приводу кишенькових грошей для дітей пропонуються численні поради. Найбільш популярними сприймаються ті, що розроблено Е. Девіс та А. Маршал [8; 9]. У зарубіжному досвіді практика виділення дітям кишенькових грошей досить поширена. Зокрема у Німеччині є чинним закон, який зобов'язує батьків підлітків виділяти їм кишенькові гроші. Окрім того, у Німеччині дітей заохочують заробляти гроші самостійно, наприклад, збиранням кришечок із фольговим покриттям від йогуртів. У такий спосіб розв'язується і проблема повторного використання побутових відходів.

• **Набуття економічної компетентності.** Цей процес детермінований особливостями виконання сім'єю господарсько-побутової і економічної функцій, мірою залучення до цього дитини, в тому числі шляхом виконання нею трудових доручень, спільних (а з часом і самостійних) походів до магазину за покупками, поінформованості про

витратні статті сімейного бюджету, під впливом економічної інформації через навчальні предмети у школі та ЗМІ, поглиблюється у процесі самоосвіти. У такий спосіб у дитини закладаються перші економічні знання, зокрема уявлення про товарно-грошові відносини, навички користування грошима, вміння співвідносити бажання і можливості.

Стимулювання у набутті економічної компетентності дитини досягається різними способами. У процесі нашої дослідницької практики в деяких сім'ях спостерігалось придумування та «виготовлення» «сімейних грошей» (їх малюють за творчо розробленим зразком членів сім'ї). Ці «гроші» слугували заохоченням за виконання сімейних норм і правил та покаранням за їх порушення. Відповідно до задуму, кожна норма і правило або ж їх порушення мають свою ціну, виражену в балах, які можна обміняти на придумані «гроші». Накопичення балів відбувається, наприклад, протягом тижня, а наприкінці здійснюються розрахунки в номінальних одиницях. Згідно правил, якщо хтось із членів сім'ї (найчастіше це стосувалося дітей), приміром, хоче уникнути якоїсь хатньої роботи чи довше подивитися телевізор (погратися на комп'ютері тощо), ніж це дозволено сімейними правилами, має з власного кошту оплатити цю «послугу». У такий спосіб у сімейному середовищі імітується реальний процес грошового обігу і формуються товарно-грошові відносини. «Гроші» виступають як регулятивний механізм сімейної життєдіяльності, зокрема унормування співбуття батьків і дітей у сімейному середовищі, і як засіб набуття дітьми економічних знань, умінь і навичок. Визнаючи великий потенціал подібних ігор у формуванні економічної компетентності і економічної культури особистості, високий рівень креативності батьків і дітей все ж зауважимо, що у міжособистісній взаємодії батьків і дітей, рольовій поведінці у сімейному середовищі, виконанні сімейних обов'язків для морального розвитку дитини необхідний альтруїзм.

Процесу економічної самоосвіти сприяють дидактичні ігри з економічного виховання, в які у час дозвілля граються не тільки діти, а й діти з батьками. Найбільшої популярності з числа таких ігор набули «Ферма», «Монополія», «Сімейний бюджет» та ін. Для старшокласників – відвідування банківських курсів, тематичних тренінгів, участь у соціальних проєктах та збагачення знань через ЗМІ. Особливою популярністю користуються спеціально розроблені та зручні комп'ютерні програми навчання веденню сімейного бюджету, домашньої бухгалтерії.

тримання під контролем фінансового стану та аналізування особистих доходів і витрат (Cash And The City; Home Bank; Home Buh; T2Money; Money Tracker; «ДомФін – бухгалтерія для дому», «Сімейний гаманець» та ін.), якими безкоштовно або за певну плату можна користуватися в режимі on-line.

Основи економічної компетентності як основи відповідної науки на сьогодні представлено у практиці загальноосвітніх шкіл. В українській школі для учнів 10-11 класів викладається окремий предмет «Економіка», але він віднесений до варіантної складової, тобто викладається на факультативах за вибором, за різними підручниками і є платним. Елементи економічних знань, що мають загальноосвітнє значення, включаються до змісту інших навчальних предметів – історії, географії, математики. Отже, ефективність формування економічної компетентності старшокласників забезпечується теоретичним рівнем економічних знань. Новим Державним освітнім стандартом України для початкової і середньої школи, який упроваджуватиметься з 2018 року, передбачено 4 рівні економічної освіти, якими будуть охоплені учні всіх класів, а економічні знання подаватимуться у поєднанні теорії і практики, з наближенням до потреб життєвих ситуацій. В умовах реформування освіти у всіх її ланках спостерігається актуалізація проблеми формування економічної компетентності підростаючої особистості.

Для порівняння звернемось до американської системи освіти, де економічна освіта здійснюється з 1 по 12 класи і спрямована на формування економічно компетентного споживача, здатного до аналізу економічної ситуації, раціонального розподілу матеріальних ресурсів, порівняння вигоди із затратами та здійснення на цій підставі власного раціонального вибору.

В системі освіти, наприклад, реалізується програма підприємницької підготовки (Business Education), яка навчає учнівську молодь вільному бізнесу. Через програму «Junior Achievement» формуються не тільки розуміння основ ведення бізнесу, а й формуються навички підприємницької діяльності. Федеральний компонент освітнього стандарту розробляється Національною радою з економічної освіти, але може уточнюватись щодо специфіки розвитку різних штатів. Він структурований по темам і містить 20 блоків, які об'єднують базові поняття теорії ринкових відносин, а також розроблені до змісту кожного критерії оцінки знань. Виокремлюються 4 основних рівні соціально-

економічних знань (К-1: дитячий садок і початкова школа; К-4: 2 – 4-ий класи; К-8: 5 – 8-ий класи; К-12: 9 – 12-ий класи), в яких зберігається наступність та наявне ускладнення змісту. Також для всіх штагів розроблено перелік економічних концепцій, обов'язкових до вивчення.

У США проводиться велика кількість змагань національного та місцевого рівня з використанням методів ігрового моделювання економічних процесів. Таким чином, у процес формування економічної компетентності школярів залучені не тільки система освіти, а й в цілому громадянське суспільство (через державні органи і неурядові організації).

У Німеччині економічна освіта не обов'язкова для всіх шкіл і може містити специфіку в різних землях. Але там, де вона здійснюється, предмети економічного циклу вводяться з 6-го класу. Проте велика увага до формування економічної компетентності дітей приділяється у сімейному вихованні, в першу чергу на прикладі раціонального ведення домашнього господарства (економії води та інших ресурсів).

У Норвегії економіка входить до переліку обов'язкових предметів (нарівні з інформатикою, математикою та англійським), по яким школярі здають екзамени.

Висновки. Проблема «діти і гроші» є комплексною, обумовленою соціокультурними умовами суспільства і соціального дозрівання особистості. Вона містить кілька вимірів, основними з яких визначаємо ціннісно-орієнтаційне ставлення дитини до грошей, обумовленість особливостями виховання, участь дітей у наповненні сімейного бюджету, трудову експлуатацію, вміння розпоряджатися кишеньковими коштами, економічну поведінку, економічну компетентність. Основними детермінантами її розвитку визначаються ціннісні орієнтації і виховна діяльність батьків, спосіб життя сім'ї і її купівельна спроможність, міра залучення дитини до господарської діяльності, економічна освіта і самоосвіта, вплив ЗМІ та індустрії розваг, амбіції і модні тенденції. Однак, перелік вимірів і детермінантів, як і їх розкриття, не є остаточним і потребує поглибленого дослідження.

Список використаних джерел

1. Алексєнко Т. Ф. Соціально-економічний концепт сімейного виховання / Т. Ф. Алексєнко // Сімейне виховання: концептуалізація ідей теорії і практики : монографія / Т. Ф. Алексєнко. – К. ; Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. – 437 с.

2. Вимірювання якості життя в Україні : аналіт. доп., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uazakon.com/documents/date_ci/pg_gbntws/pg6.htm

3. Звіт Державного департаменту США про торгівлю людьми у світі у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/03/28/v_ukraini_pochastishaly_vypadky_torgivli_lyudmy_ta_rabstva_yak_ne_staty_1069197

4. Конвенція ООН про права дитини. – К. : Столиця, 1997. – 32 с.

5. Макаренко А. С. Книга для родителей / А. С. Макаренко. – М. : Госучпедгиз РСФСР, 1954. – 352 с.

6. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : програма для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми : 7-11 кл. / авт.-уклад.: Т. П. Авельцева, І. Д. Зверева, Ж. В. Петрочко ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. – К. : Основа, 2012. – 88 с.

7. Світ сприятливий для дітей / Держком. України у справах сім'ї та молоді, Представництво Дитячого Фонду ООН в Україні. – К., 2002. – 71 с.

8. Davis E. Student attitudes to student debt / E. Davis // Journal of Economic Psychology. – 1999. – Vol. 160. – P. 663-679.

9. Marhal A. Relations between parent money education practices and children's knowledge and use of money / A. Marhal, L. Nagruder // Child Devel. – 1960. – 31. – P. 253-284.

In the article on the basis of comprehension of modern practice and theoretical approaches, the main dimensions of the problem «children and money» are proposed and disclosed, they are disclosed in the context of the peculiarities of the upbringing of the family upbringing, modern challenges and the role of the school and media as the main determinants of existing realities and the search for ways to optimize the formation of economic competence growing personality; actualized the problem of pocket money and the peculiarities of their spending by children

Keywords: children, money, problem, main dimensions, determinants, economic education, economic competence.